

84(2=444.2)53
T 530

Л. Н. ТОЛСТОЙ

Ү Ч Ö Л Ü М

Горно-Алтайск * 1958

PI	75 778
Т 53.	Павловой Л. П.
Титул	смерти
	ц 30 к
	кр.

75778

кр.

P1
T53.

Л. Н. ТОЛСТОЙ

У Ч О Д У М

(Кууучын)

✓ кр.
87457
K
0
✓

Горно-Алтайская Областная
* БИБЛИОТЕКА *

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО * 1958

84(2=411.2)/53-4
Т 530

Книга объявлена в аннотированном тематическом плане Горно-Алтайского книжного издательства за 1957 год, порядковый № 10.

Л. Н. Толстой

ТРИ СМЕРТИ

На алтайском языке.

Редактор Л. В. Кокышев.
Технический редактор М. И. Техтисков.
Корректоры Н. А. Шабуракова и А. Т. Сабашкина.

* * *

Сдано в набор 13/XII-1957 г. Подписано к печати 8/I-1958 г. Формат 60×84¹/₁₆. П. л. 1,25. Уч.-изд. л. 0,75. Тираж 3000 экз. Заказ № 115. Цена 30 к. Баазы 30 акча.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство.
Типография № 15. г. Горно-Алтайск,
проспект Сталина, 29.

Кўс болгон. Жаан жолло эки экипаж келип жаткан. Алдындагы каретада эки келин отурган. Бирүзи бий келин: каткак, чырайы чыгып калган. Экинчиси— горничный бала, кызыл-күрен тегерик чырайлу. Кыска кату чачы кугара оно берген шляпанын алдынан улам ла чыгып келерде, оны сабарлары тежик перчаткалу кызыл кол түрген-түрген ойто сугуп ийет. Мандык арчуулла жабынган көгүс-төжүнүн тыныжынан су-кадык билдирет. Өткүн кара көзи эмик көзнөк өткүре өдүп барып жаткан жалаңдарды аяктап ийип, эмезе бий келин жаар көрүп, эмезе каретанын толугын чочудулу аяктап турган. Горничный кыстын алдында сеткеде бий келиннин шляпазын илип салган, онын тизезинде ийттин күчүгү жаткан, полдо турган шкатулкалардын үстүнө басып алган буттары рессоралар ээлгенине ле көзнөктөрдүн шилилери шыңырашканына үн алыжып токулдагылап баргылайт.

Бий келин колдорын тизезинин үстүнө салып алып, көзүн жумуп алган, отурган жастыктарга эмештен кыймыктанып, билдирбестен чымырайып, көксүле жөткүрип барып жаткан. Онын бажында түнде кийер ак бөс бөрүк ле чичке жымжак мойунына тартып алган чанкыр плат. Помадалаган сур чачты түп-

түс эдип эки жара тарап салган, онойдо бөрүктин алдына барып кире берген чийүнийн кажангында не де өлү, какшай бергени билдирет. Онын сүүри, жараш кебери көжүк, куу-сары чырайы куу, жагыс ла жаактарында ла эрининде эмеш кыскылтым. Эриндери кургак, тыркыражып турар, каа-жаа, суйук эриндери кыймык жок, жолдо кийетен жабынты чекпен онын жабыс төжүн төмөн түп-түс түшкен. Көзүн жумуп та алган болзо, бий келиннин бүдүминин чылаганы, ачурканып турганы ла шыралап темиге бергени билдирет.

Лакей бойунун креслозына чаканактанып алып, үргүлөп отурган, почтовый ящик терлегилей берген төрт атты камчылап, түрген-түрген желдиртип, каа-жаада кийининдеги келип жаткан коляскадагы ящик жаар кайа көрүп барып жаткан. Колесонун коштой барган истери ак-сары той балкашты түп-түс элбек жолдолып баргылайт. Тенгериде боро соок, туман жалангарды ла жолды бүркеп салып барган. Оору келин бажын чалкойто салала, араайынан көзүн ачып ийген. Каретанын ичи кирсү, одеколоннын ла тозунун жыды бар. Жаан кара көстөри жараш эмтир.

— База ла ба,—деп, ол айдала, буттарына эмеш тийип турган горничнаянын жабынты платьезинин кырын жараш колдорыла ачурканып туура чачты,— эриндери шыралап чырыяа берди. Матреша тын буттарыла турала, эки колула платьезин жуунада тартып, ойто отуруп алды. Онын өңжүк чырайы тын кызара берди. Оору келиннин жараш көстөри горничнаяны ажыктап барып жаткан. Бий келин отургушка эки колула тайанала, өрө туруп, чыгара отуруп аларга сананган, же ого чыдап болбоды. Онын бүдүжи жаманданып, ачу-корондоло берди. „Ого жүк сен меге болужатан болзон!.. Жок! Керек жок! Мен бойум да турарым, сен бойунун кандый да баштыктарынды

менин үстүмө салбазан, баш болзун!.. Болуп албай турган болзон, тийбе, жок, болор!“ Госпожа көзүн жумуп ийеле, ойто ло горничный жаар түрген көрди. Матреша удур көрүп алып, эринин тиштеп отурган. Оору келин үшкүрүп ийейин деерде, же ол божобой жүрүп, оной жөдүл боло берди. Ол туура көрөлдө, чырайын жаба тудуп, эки колула көксүн жаба тутты. Жөдүл өдө берерде, келин көзүн жумала, кыймыктанбай отура берди. Карета ла коляска деревнеге жеткиледи. Матреша жоон колдорун платтын алдынан алала, крестенди.

— Бу не?—госпожа сурады.

— Станция, сударыня.

— Сен неге крестенип турун, мен сурап турум?

— Серкве, сударыня.

Оору келин көзүнөк жаар бурулып алала, онын отурган каретазы жаңыла өдүп жаткан жаан серкве жаар крестене берди.

Карета ла коляска станциянын жаанына токтодылар. Коляскадан оору келиннин өбөгөннө ле доктор түйкеле, каретага базып келдилер.

— Же сагыжыгар кандый?—колдорунан тамырдын каны согуп турганын тудуп көрүп, доктор сурады.

— Же не, чылабадын ба, көөркийим, түйжер күйүннө бар ба?—деп, өбөгөннө сурады.

Матреша тудунчактарын тудунып алып, куучындажарга чаптык этпеске толукта кыймыктанбай отурды.

— Кем жок, ол ло бойы,—оору келин айтты,—мен түйшпезим.

Өбөгөннө эмеш туруп жүреле, станциянын туразына кирди, Матреша каретадан чыга коноло, буттарынын бажыла базып, ворота жаар жүгүрө берди.

— Меге коомой болзо, онын учун слер ажанбас

эмезеер,—деп, көзнөктө турган докторго келин күлүмзиренип айтты.

„Олордын менде не де керектери жок,—доктор араай, араай ары базып отурала, сенекти өрө чыга жүгүрди, оору келин сагыжында сананды.—Олорго ло жакшы болзо, не де керек жок. Ой, кудайым!“

— Же не, Эдуард Иванович, мен аракы экелзин деп айткам, слер кандый деп туругар?—деп, келиннин өбөгөнни кирип келген доктордон сурады.

— Жарайт,—деп, доктор айтты.

— Же ол кандый?—онтоп, үнүн жабызадып, кабагын көдүрип, өбөгөнни сурады.

— Ол Италияга једерден болгой, Москвага да једетен болзо, баш болзун, мен айткан јокпом. Анчадала бу мындый јолло.

— Же эмди канайдатан? Ой, кудай! Кудай!—өбөгөнни көзүн колло бөктөди.—Бери бер,—деп, аракы экелип јаткан кижиге айтты.

— Артар керек болгон,—доктор база ла айтты.

— Мен канайып ийерим, айтсагар?—өбөгөнни удур айтты.—Мен оны токтодып алайын деп нениле эттим не; мен ого акча да керегинде айткам, артыргызып јаткан балдарыс та керегинде, менин ижим де керегинде куучындагам—ол нени де укады. Ол су-кадык ла болорым деп, гран ары јанында жүретенн пландап јат. Ол кандый оорудан ооруп турганын айдыл ийгежин, ол өлө берер.

— Же ол өлөргө јеткен, Василий Дмитриевич, слерге оны билер керек. Өкпөзи јок кижн жүрүп болбос, өкпө катап өспөй јат.

— Уур, ачу, је канайып ийер оны? Бис экүге онын өлүми канайып-канайып јенил өтсүн деп кичер керек. Мында абыс кижн керек.

— Ой, кудайым! Слер мени уксагар, ого калганчы күндери келди деп айдарга болбос. Не де боло-

тон болзо, мен ого айдып болбозым. Ол кандый
јакшызын слер билеригер не?..

— Кандый да болзо, кышкы јол ачыларга јетире
сакып алзын деп сурагар, — доктор бажын јайкап
айтты, — оног башка јолой коомой болордон маат
јок,

— Аксюша, Аксюша! Ширкендердин бий кели-
нин барып кӱрӱли, кӱксӱнде оорулу, гран ары јаны-
на апарып эмдеерге барып јаткан дежет, — деп, смот-
рительдин кызы туранын тӱрӱндеги сенекте чан-
кылдап турган. — Мен чемет оору улусты качан да
кӱрӱгӱм.

Аксюша кирнестеге чыгып келерде, экӱлези кол-
дорынан тудушкылап алып, ворота јаар јӱгӱришти-
лер. Араайынан базып, ӱдӱп јадала, каретанын бӱр-
кеп салган кӱзнӱгинен шыгаалап кӱргӱлеп ийдилер.
Оору келин олор јаар бурулала, олордын сонуркап
тургандарын билеле, кайа кӱрди.

— Эне-е-ем! — тӱрген туура кӱрӱп, смотрительдин
кызы айтты. — Кандый кайкамчылу јараш келин бол-
гон, эмди канайып калган? Коркушту. Аксюша, кӱр-
дӱн бе, кӱрдӱн бе?

— Эйе, кандый арык! — Аксюша јӱпсӱнет. — Коло-
дешке барып јаткан болуп база кӱрӱли. Кӱрзӱн, айла
кайа кӱрди. Ачымчылу ок, Маша!

— Эйе, балкаш кандый, кӱрдӱн бе? — Маша кар-
рузын берип, экӱлези ворота јаар кайра јӱгӱрдилер.
„Мен байла ӱреле берген болорым — оору келин
сананып баратты. — Гран ары јанына ла тӱрген једип
алатан болзом, мен ондо тӱрген јазылып, ондолор
эдим.

— Је, кандый, менин нӱкӱрим? — ӱбӱгӱни карета-
га базып келеле, бойы чайнанып сурады.

„Сураганы јангыс ла сурак, — оору келин сананды,
— бойы дезе чайнанып туруп јат“.

— Кем жок, — тиштенип, каруун берди.

— Билерин бе, нөкөрим, мындый жут, коомой жолго сеге коомой болор деп, мен коркуп жадым, Эдуард Иванович онойдо ок айдып жат. Ойто жана берек пе?

Келин унчукпай отурат.

— Күн ондоло берзе, жол тура берер, сеге де жакшы болор, ол тушта бис ончобыс кожо барар эдис.

— Меге ачынба. Мен сени укпаган болзом, мен эмди качан ок Берлинге једип алар эдим, качан ок жазылып каларым.

— Је канайып тийейин, көөркийим, чек арга жок болгон, сен билерин не: эмди дезе, сен бир ле ай сакып алган болзон, жазап амырап, ондолып алар эдинг, мен керектеримди божодоло балдарысты алып алар эдис.

— Балдар кадык, мен дезе оору.

— Је сен ондозон, көөркийим, бу мындый коомой жолло барып жадыс, кер-мар не-не болзо, ол тушта бир аай айылда.

— Айылда не? Айылда жадып өлөтөн бө?— оору келин ачынып айтты. Өлөтөн бө деген сөс, байла, оны коркудып ийген, ол тушта ол өбөгөни јаар жалынып, суракту көрди. Ол көзүн јумуп ийеле, төмөн көрди. Оору келиннинг оозы, баланын оозы чылап чөйүлеле, көзүннинг јажы төгүле берди. Өбөгөни көзүн платла арчып, каретадан туура база берди.

— Јок, мен баратан кижн, — деп айдала, келин көстөриле тегери јаар көрүп, кандый да сөстөрдн шымыранып турды.—Кудайым, кудайым! Нени эткем учун?—деп, ол айдып, көзүннинг јажы там ла тын агат. Ол узак өйгө тын мүргүди, је көксүнде онойдо ок сыстап турат, тапчы болды, тегериде, јолдо, јаландарда ол ок сус, јут, ол ок тымырт јанмыр јолдун балкажына, туралардын јабынтыларына, каретага ла

кокур-каткыла колесолорды дөгөттөп, каретаны жегип турган ямщиктерге жаап турат...

II.

Каретаны жегип салган, белен, же ямщик түргенде-бей турган. Ол ямщиктердин турган туразына кирген. Турада изүү, жытту, карачкы, кижинин тери, быжырган калаштын, капустанын ла кой тере тоннун жыды. Төрүндеги кыпта ямщиктер отургылаган, кухарка печкенин жанында иштенип турган, печкенин үстүндө койдун терелерин төжөнүп алган оору кижини жадыры.

— Таай Хведор! Таай Хведор,—деп, жипт уул тулупту, курунда камчылу ямщик, комнатага кирип келеле, оору кижиден сурады.

— Сен, сегирткиш, Федьканы неге сурап турун?— ямщиктердин бирүзи айтты.—Сени каретада сагыгылап жадылар, көрбөй турун ба.

— Сопогун сурайын деп, бойумнын элөп калган, —уул чачын кайра тудуп, курунда кыстанып алган меелейлерин түзөдөп айтты.—Уйуктап жат па? Таай Хведор деерде?—печкеге жууктап келеле, база ла сурады.

— Не?—печкенин үстүнөн чичке үн угулала-саргара берген бүдүштү кижинин бажы көрүнип келди. Жалбак, чичкере арыктап калган колула чекпен тонун кирлү чамча кийген эки сөөк сыртына тартып, жабынды.—Суу берзең, карындаш, не керек?

Уул сускуда сууны алып берди.

— Же не болор деп, Федя,—уул туруп-туруп, кемзинип айтты,—сеге эмди жаңы сопок не керек эмеш; байла баспас болбойын, меге берип ий.

Оору кижини темир сускудагы сууны араайынан ачыркап ичип турган. Уймалып калган сагалдары кирлү, бороро берген көстөри ле уул жаар көрүп

турган. Сууны ичип алала, суу эринин арлап ийейин дейле болуп албады, оозыла чекпенин жаказына арлап алды. Унчукпай, тумчугыла уур тынып, ол чыдал алынып турды. Не десе тышкаары жутка өдөр керек, меге десе иштеп баратан; же Федьканын сопогын не сурап албас, ого байла керек жок эмей деп санандым. Сенин бойуна керек эмеш пе, айт.

Оору кижинин төжүндө не де көкүлдөп, тиркиреп турды; ол өңдөйип алала, өткүрө жөткүрилбес кежир жөдүлдөй берди.

— Кайдан керек болотон, — кенетийин ачурканып, бастыра туранын ичине кыйгырып, кухарка айтты, — печкенин үстүнөн түшпегени экинчи ай башталды. Онын жөдүлүн көрзөн, тыныжы буулып барып жат, укканымда бойумнын өзөгүм сыстайт. Ого сопоктор не керек эди? Түңөй ле жаңы сопокту сөбгүн жуубас. Атанар өй жеткен, баш болзун, жаан сөс айттым. Көрзөн, тыныжы буулып туру. Өскө турага апаратан ба, кайдатан болбой! Бу городто жаан больница-лар бар дежет не; бастыра толукта туй жадып алала, кыймыктанып та турганы жок. Бир де бош жер жок. База ла ару болзун дешкилеер.

— Эй, Серёга, барып отур, бийлер сакыгылап жат, — эжиктен почтонын старостазы кыйгырды.

Серёга жүрө берерге сананган, же оору кижин жөткүрүп тура, каруузын айдарга турганын билзин деп, көслө имдеп турган.

— Сен, Серёга, сопокторды алып ал, — жөдүлүн албанла токтодоло, эмеш амырайла айтты. — Өлүп калзам, ук, таш садып аларың, — деп, жөдүлү киркиреп айтты.

— Жакшым жетсин, өбөгөн, айдарда мен алып алайың, ташты чып ла чын садып аларым.

— Эй, уулдар, уктугар ба, — оору кижин жүк ле арай айдала, базала тыныжы буулганча жөдүлдөп турды.

— Кем жок, уктубыс, — ямщиктердин бирүзи айтты. — Бар, Серёга, отур, көр староста база ла сыр жүгүрикте келип жат. Ширинскийлердин барынызы оору дежет.

Серёга бойунун ойулып калган, өткүрө жаан сопкаторын суурала, тактанын алды жаар мергедеп ийди, Федор өбөгөннинг жаңы сопкаторы буттарына сыраңай ла жарай берди. Серёга сопкаторын аяктап, каретазына барды.

Оору ямщик жыту турада, печкенин үстүндө артып калды. Өткүрө жөдүлдөп албай, албаданып анданала, тым жада берди.

Турада энгир киргенче улустар киргилеп, чыккылап, ажангылап тургандар — оору кижиден үн де угулбады. Түндө кухарка печкенин үстүнө чыгала, онын будунын ары жанынан тудуп алып алган.

— Сен чугулданба, Настасья, удабас сенин тоолугынды бождоуп берерим — деп, оору ямщик айтты.

— Же, же, кем жок, — Настасья шымыранды. — Слердин немегер ооруп турган, өбөгөн? Слер айтсагар.

— Өзөгим үзүлгерге жеткен. Не болуп турганын кем билер оны.

— Жөдүлдееригерде кежиригер база ооруп турган болор?

— Ончо ло жерде өнгүрө. Менин өлүмим келген эмтир. Ой, ой, ой! — оору кижини онтой берди.

— Слер будугарды кыпчып алзагар, — Настасья ого чекпен тонун жаап жаап береле, печкеден түже-ле, жүре берди.

Түндө туранын ичинде өчөмүк жарыткыш күйүп турган. Настасья ла 10 кирези ямщиктер коркурада козурыктап, полдо ло тахталар сайын, уйуктагылап жаткандар. Жаңыс ла оору кижини уйан жөткүрип, печкенин үстүндө ары-бери кыймыктанганы угулат. Тан адып келедерде ол чек унчукпай барган.

— Мен бүгүн түжүмде кайкамчылу неме көрдүм, — деп, кухарка эртен тура бүрүнкүйдө туруп жадып айтты. — Мен көрзөм, Хведор өббөгөн печкеденг түжүп келеле, одун жарып барган эмтир. Настя, мен сеге болужып берейин деди; мен ого айткан турум — слер одунды канайып жаратаныгар, ол десе малтаны алган бойунча одунды жарып, жарып турган эмтир. Слер оору болгон жокпогор деп айдып турум. Жок, мен кадык эмей дейле, талайып келерде, менин коркуганым кут жок. Мен кыйгырган бойунча ойгонып келтирим. — Өлүп калды эмеш пе? Хведор өббөгөн! Эй өббөгөн!

Федор унчукпайт.

— Чын ла өлүп калды эмеш пе? Барып көрбөр ошкош, — ойгонып келген ямщиктердинг бирүзи айтты.

Печкенинг үстүненг салактап калган, сары түктү, эди-каны жок кол соок, куу-сары.

— Өлүп калган ошкош, смотрительге барып айдар ошкош.

Федордо төрөбөн улус жок — ол ыраактанг келген кижиге болгон. Эртенги күн онынг сөбгин аралдынг ол жанында сөбк жуурына жаңы баштаган жерге апарып жууп салгылаган, Настасья десе көргөн түжүн ле Федор өббөгөн өлүп калганын эденг озо сезип ийгенин канча күнге улай куучындап жүрген.

ш.

Жас келген. Городтынг чыкту оромдорын төмөн, тонг өтөкти өзөктөп суулар шыркырап, аккылап турган, ары-бери өдүп турган улустынг кийген кийимдери де, эрмектешкен үндери де өткүн жараш. Чедендеген садтардагы агаштардынг бүри бокчуйланып, бүрлеринг серүүн жыбарга араай кыймыктаткылайт. Ончо ло жерлерде суунынг тамчылары суркуражып, тамып тургулайт... Кушкаштар бойлорынынг канаттары-

ла эби јок каландаткылап, секиргилейт. Чедендердин, туралардын ла агаштардын күндүк јанында ончо немелер кыймыкташкылап, күнге јалтырагылап турат. Тенгериде де, јерде де, кижинин јүрегинде де—ончо ырысту, јиит јаш.

Төс оромдордын бирүзінде, јаан бай кижинин туразынын эжигинде јаш салам төжөп салган, турада байагы гран ары јанына једерге бачымдап барып јаткан оору келин өлүп јаткан. Комнатанын бөктү эжигинде ол келиннин өбөгөни ле карый берген эмеген турган. Диванда ороп салган нени де тудунганча абыс төмөн көрүп отурган. Толукта элбек, терен креслодо карыган эмеген—оору келиннин энези ыйлап јаткан. Онын јанында горничный кыс бала колунда ару платту, ол эмеген качан сураарын сакып турган, база бир кыс карыган эмегеннин јөнгөйлөрүн неле де јыжып, бөрүгинин алдыла кажайа берген чачту бажына уруп турат.

— Је, баш болзун, слерге, менин нөкөрим, — өбөгөни эжиктин јанында кожо турган эмегенге айдат, — ол слерге сүреен бүдүп јат, слер оныла эрмектежип билеригер, барып куучындажып суразагар. — Онойдо айдала, эжикти ачарга сананарда, кузиназы оны токтодып ийеле, эки-үч катап көзүне пладын тудуп, бажын серпиди.

— Је, эмди мен ыйлабадым ошкош—дейле, ол эжикти ачала, кире берди.

Өбөгөни сүреен ле санааркап, сагыжын чек ычкынып ийгендий. Ол карыган эмеген јаар барып јадала, ойто бурулып, абыска базып келди. Абыс оны ајыктап көрөлө, кабагын өрө көдүрип, үшкүрди. Өзбиги кажайа берген койу сагалы база эмеш көдүрилип келип, ойто түшти.

— Кудаймай! Кудаймай!— өбөгөни калактайт.

— Канайып ийер?— үшкүрип, абыс айдат, кабак-

тары ла сагалы база ла көдүрилип келеле, ойто түжет.

— Энебис база мында!—калактаган кеберлү өбөгөни айтты.—Ол ого чыдажып болбос.—Балазын онойдо тын сүүген, тын сүүген эди...мен билбей турум. Слер, адабыс, көөркий оныла эрмектежеле, ток-тондырала, мынанг өскө жерге барзын деп айдып көрөтөн болзогор кайдар.

Абыс турала карыган эмегенге базып барды.

— Чып-чын, эненин сүүген жүрегин кем де жетире билип болбос—деп, абыс айтты,—ондый да болзо, куда-дай килемкей эди.

Карыган эмегеннин жүзи кенетийин тартылып, ол тала берди.

Качан ол эмеш токунай берерде,—кудай килемкей—деп, абыс база ла айтты.—Бир катап меге серквеге келип турган оору келин Мария Дмитриевнадан коомой болгон, онон не болгон деп, оны бир ле тегин журт кижини жалбырак өлөңгө чүрчеле эмдеп жазып ийген. Ол эмдеген кижини эмди де Москвада журтап жат. Мен Василий Дмитриевичке айткам—ченеп көрөр керек болгон. Не де болотон болзо, оору кижинин сагыжына жакшы болор эди. Кудайдын эдип болбос немези жок.

— Жок, онын эмди жүрүми жок, ого тийбей мени апаратан болзо.—Карыган эмеген айдала, база ла жүрексиреп, сагыжын эндеп ийди.

Оору келиннин өбөгөни эки көзүн жаба тудала, комнатадан чыга жүгүрди.

Коридордо ого туштаган баштапкы кижини алты жаштуу уулу кичү сыйынын сүрүп турган эмтир.

— Балдарды не энезине апарбай туругар—деп, няня сурады.

— Жок, энези оларды көрбөскө жат. Көрзө ого коомой болор.

Уулчак бир эмеш туруп, адазынын чырайын лаптап аяктап турала, тепшилеп ийеле, омок кыйгырып оноң ары жүгүрди.

— Ада, ол чек ле кара бүдүмдү ошкош,—деп, кыйгырала, сыйны жаар уулап көргүсти.

Онойып турганча эјези комнатада оору келининн јанына отурып алып, келиштире јарада куучындап, оору кижн эрик јок өлөрине белетенип алзын деп албаданып отурган. Доктор көзнөктинг јанында ичер эм булгап турган.

Оору келин, ак јабынты кийимдү, эбиреде јастыктарды туй салып салган, кузина жаар унчукпай көрүп отурган.

— Је, менин үрем,—кенетийин ол эјезин токтотты,—мени белетебегер. Мени бала болор деп сананбагар. Мен христианка. Мен ончозын билерим. Менин жүретеним ас артканын билерим, өбөгөним айткан сөзүмди эрте уккан болзо, мен Италияда болор эдим, маат јок јазылып та каларым. Ого онойдо ончо улус айдып туратан. Је канайып ийер, байла кудайдын күүни ондый болор. Бистинг ончобыста килинчектер көп, оны мен билерим; је байла оморды ончо улустан божодылар болор, кудай килемзек байла ончо улустан божодор. Мен бойумды билип алайын деп турум. Менде де килинчектер көп болгон, менин најым. Је оныла коштой мен канча кирези шыралагам. Мен бойумнын бастыра шырамды өдүп чыгайын деп албаданып жүретем.

— Онойдордо, абысты бери айдайын ба, најым? Бажырып алзагар слерге оноң јенил болор—деп, эјези айтты.

Оору келин јөпсүнип, бажын бөкөйтип ийди.

— Кудай! Килинчектү меге јаман сананбазан,—шымыранды.

Эјези чыгып келеле, абыска јангып ийди.

—Ол ангел эмтир!—бойунын көзүндө жажы мөлтүрөп, өбөгөнине айтты. Өбөгөнү ыйлай берди, абыс комната жаар кирди, карыган эмеген сагыш жок жатканча, ол комнатада тым боло берди. Беш минуттын бажында абыс эпитрахильди суурып, чачтарын сыймап, эжиктен чыгып келди.

— Баш болзун, эмди ого токуналу болор, слерди көрөргө туры—деди.

Эжези ле өбөгөнү киргилеп келдилер. Оору келин кудайдын сүрүне көрүп алып араайынан ыйлап отурган.

— Сени поздравлять эдип турум, менин најым—деп, өбөгөнү айтты.

— Якшы жүр! Меге эмди кандый якшы, кандый да сан башка якшы неме меге боло берди,—деп, оору келин айтты, эриндеринде күлүмзиренгени аайлу билдирет.—Кудай кандый килемкей! Чын ба, ол килемкей де, арга-чыдалду да?—ол база ла суранган бүдүштү, эки көзүне жаш толуп калган, сүр жаар аыктанат.

Онон нени де санангандый, имдеп, өбөгөнүн экелип алды.

— Сен мен керексигенимди качан да эдер күүнин жок—деп, жабыс, комудалду үнүле айтты.

Өбөгөнү мойуны чөйүлүп келгенче, оны тындап угуп турат.

— Не болды, менин најым?

— Бу докторлор эш неме билгилебей жадылар, эмдеп билер тегин эмчи улус бар... деп, мен сеге канча айтпадым... Бу абыс мешчанин бар... деген... Ий.

— Кемге ийетен, менин најым?

— Кудайма Эш неме билер күүни жок!..—Оору келин көзүн колдорула бөктөп ийди.

Доктор жанына базып келеле, колунан тутты. Тамырдагы кан там ла уйан согуп турган. Доктор өбө-

гөнин имдеп ийди. Оору келин оны көрүп ийеле, түрген кайа көрди. Эжези кайа көрүп, ыйлай берди.

— Ыйлаба, мени де, бойунды да шыралатпа— деп, оору келин сурады,—ол менин калганчы токунаамды алып жат.

— Сен ангел!—деп, эжези айдала, онын колун окшой берди.

— Жок, мынан окшо, жаңыс өлгөн улусты колунан окшоп жат. Кудаймай! Кудаймай!

Ол ок энирде оору келин жада калган, межикке салып койгон сөөгүн жаан туранын залында тургузуп салгандар. Жаан комнатада, эжиктерди бөктөп салып, бир дьячок сок жаңыскан Давидтин кожондорун кожондоп отурган. Мөнгүн аяктарда күйдүргөн свечилердин өткүн жаркыны жада калган келиннин куу-сары мандайын, кан жок када берген колдорун, жабынтынын алдынан билдирип турган, таштый кырлайып турган тизелерди ле колдордун сабарларын жарыдат. Дьячок бойунун кычырып турганын ондобой, таптанып кычырат, тымык комнатада онын үни сан башка угулып, ойто жылыып турат. Каа-жаада ыраактагы комнатадагы балдардын үни ле олордун жүгүришкен табыжы угулат.

Псалтырьда айдылган:

„Jүзүңди сенин жабып ийзен—жалканчыгылайт, олордон сүүңгөнди алып алзан—өлгүлейт, онон бойлорынын сөөктөрине баргылайт. Сүнеең ийе берзен—тириле берет, жер ойто жүзүңделе жаранат. Онойдо кудайга үргүлжиге мак“.

Өлгөн келиннин чырайы кату, тым, улуркак. Ару соок мандайында да, бек жабылган эрининде—не де кыймыктабайт. Ол бастыра ла бойы аjarуда. Je ол ого жүк эмди де болзо, ол улу сөстөрдн билет эмеш пе?

Бир ай өткөн соңунда өлгөн келиннин сөбгинин үстүндө таш часовия тура берди. Ямщиктин сөбгинин үстүндө таш та жок, жаңыс ла бу кижичи качан да жүрөлө божоп калганын керелеп турган кырлан тобурактаң жажыл көк өлгөн өзүп келген.

— Сен Хведордын сөбгинин үстүне таш садып экелип отургыспазан сего Серёга килинчек болор— деп, кухарка бир катап станцияда айткан. Сен кыш ла кыш деп айдатаң, эмди не бойуннын берген сөзүңди бүдүрбөй туруң? Мен ондо болдум не? Ол сенен сурап, бир катап келип жүргөн, садып албазан тумчалаарга база катап келер.

— Же не, мен мойноп турган эмезим—деп, Серёга айдат,—мен ташты садып аларым, айтканым аайынча, бүдүн жарым салковойго садып аларым. Мен ундугалагым, же оны тартып экелер керек ине. Город жаар баргадый ла болзом садып аларым.

— Сен ого жүк крест кондурган болзон кайдар— бир ямщик айтты,—онон өскө чындап та жаман. Сопокты кийип жүрүн ине.

— Крести оны кайдан алатан? Жарчаадан жандап эдип болбос не?

— Нени айдадын? Жарчаадан жандап болбозын,— малтадан алала, эртелеп барып аралдан кезип алатан. Жойгонноң кезип алатан. Онойдо керекти эдип аларын. Ого болуп объездчикке аракы беретен бе? Кажы ла шилемирге аракы берип чыдашпазын. Бу жуукта мен көжүүримди сындырала, барып жагыдан кезеле эдип ле алдым, бир де кижичи неме айтпайды ла.

Таң эртен тура, жер жарып ла келерде, Серёга малталу арал жаар барды.

Бастыра немелерде күннүн чогы тийип, сорголон чалын жаткан. Күн-чыгыш билдирлү бозорып, күннүн

чогы тенгеридеги чокур булуттардын учтарын кызарта жарыдып келген. Жерде бир де жалбырак, агашта бир де бӯр кыймыктанбайт, тым. Жаңыс ла каа-жаада агаштын аразында куштун канадынын табышы ла жерде кандый да шылырт эткен табыш агаштын тымыгын бузат. Кенетийин кандый да сан башка, ар-бӯткенге келишпес угулала, кайда да агаштын жаказында токтой берди. Онон база ла ол ӯн угулып келеле, бир агаштын тӧзӯнде токтоду жоктон кожондой берди. Яраанын бир сабы албанла кыймыктана берди, онон бир будакта отурган ӯренчи эки катап, болчос-болчос анданала, куйругын кыймыктадып, база бир будакка барып отуруп алды.

Малта агаштын тӧзӯне тийип, жулукту ак такпайлар чалынду ӧлӧнгӧ чарчалып тӯжӯп, малта чапкан тарый эмеш-эмеш тызырап турар табыш угулып келди. Агаш бастыра бӯткӯл бойы канайда да силкинген айасту жайканып, жыгылып барып жада, ойто ло тӯзеле ӧндӧйди, коркуган чылап, тыркыражып турат. Бир эмеш тым боло берди, же агаш база ла жайылды, онын ӧзӧгинде кандый тызыраган табыш угулды, онон, будактарын сындырып, агаш бажыла сус жерге келип жыгылды. Малтанын ӯнӯле базып токтоды. ӯренчи сыгырып ийеле, уча берди. Онын канады тийген бӯр бир эмеш кыймыктанып жӯреле, коштой турган бастыра бӯрлер чилеп, кыймыктанбай, тым тура берди. Агаштар бойларынын кыймыктанбас бӯрлериле там ла ырысту тургулап жадат.

Кӯннӯн баштапкы чокторы жука булуттарды ӧдӯп чыгала, тенгериинг тӯбӯне жайылып, жерле, тенгериле мантай берди. Ӗзӧктӧрдин, кобы-жиктердеги туман толкулангылай бердилер, кӧк ӧлӧндӧги чалын жылтырап, ойной берди, ак-чаңкыр булуттар бачымдашкылап, тенгериле жылышкылап таркагылай бердилер. Куштар агаштын аразында ӯн алыжып эткилейт,

жулукту бӯрлер агаштын бажында нени де ырысту
шымырашкылайт, тирӯ турган агаштардын бӯри та-
быланып, кезип, жыгып салган агаштын бӯрлеринин
ўстүне табыланып жайканыжат.

1868 ж.

Баазы 30 акча
Цена 30 коп

Л. Н. Толстой

ТРИ СМЕРТИ

На алтайском языке